

Культура дозвілля в контексті сучасних теорій.

Бойко О.П.

ВНДЗ «УАБС НБУ»

В статті розглядається поняття «культура дозвілля» крізь призму сучасних постструктуралістських концепцій. Акцентується увага на взаємозв'язку таких понять як «габітус», «культурний капітал», «вільний час» та «дозвіллева діяльність». Підкреслюється роль освіти, як частини культурного капіталу, у виборі форм проведення дозвілля.

Ключові слова: вільний час, дозвілля, культурний капітал, габітус.

В статье рассматривается понятие «культура досуга» через призму современных постструктуралистических концепций. Акцентируется внимание на взаимосвязи таких понятий как «габитус», «культурный капитал» и «свободное время», «досуговая деятельность». Подчеркивается значение образования, как части культурного капитала, в выборе форм проведения досуга.

Ключевые слова: свободное время, досуг, культурный капитал, габитус.

Boyko O.

A culture of leisure is in the context of modern theories.

In the article a concept «Culture of leisure» is examined through the prism of modern conceptions. Attention on intercommunication of such concepts as «habits», «cultural capital» and «free time», «leisure activity is accented». The value of education, as parts of cultural capital, is underlined, in the choice of forms of lead through of leisure.

Keywords: spare time, leisure, cultural capital, habits.

В основі соціальних змін у сучасних суспільствах і в українському також лежать наступні чинники: змінюються акценти в структурі потреб і ринку праці; все більше число індивідів вивільняється у сфері безпосереднього матеріального виробництва, на зміну етиці «продуктивності» приходять імперативи «якості життя»; зникає стереотипна тимчасова послідовність соціальних ролей і видів соціально-корисної діяльності, які строго «прив'язані»

до певного відрізка життя; нормою життєвого циклу стає чергування періодів професійної праці, активного дозвілля, освіти тощо. Це все пов'язано з поступовим застосуванням новітніх тенденцій, таких як скорочення тривалості робочого часу, введення нових, більш досконалих технологій виробництва, що дозволяють мінімум затрат з боку людини, розвиток дистанційних форм навчання, що дає змогу отримувати освіту «не виходячи з дому» та багато чого іншого. Іншими словами, перехід до індустріального суспільства, крім усіх вже згаданих переваг, дає людині можливість отримати більшу кількість вільного часу.

З урахуванням вказаних тенденцій, сфера дозвілля, яка виступає не тільки як частина позаробочого часу, а й як одна з складових повсякденного життя, що регулюється системою соціальних інституцій та культурними установленнями (традиції, звичаї, ритуали), стає важливою формою самореалізації індивіда. Але, варто підкреслити, що сам по собі вільний час - це лише умова для подальшого розвитку особистості. Взагалі, проблема вільного часу, культури дозвілля відрізняється складністю та протиріччям і полягає не тільки в тому, щоб просто зайняти вільний час, а й у тому, щоб культурно його використати, перетворити на час інтенсивного духовного зростання особистості, підготовку її до творчої та високоінтелектуальної діяльності. Та не завжди із зростанням матеріального добробуту, духовних потреб, рівня соціальної культури людини дозвілля, якому притаманне стихійність протікання, спонтанність, споживче відношення, престижно-конформістська мотивація, не тільки не приносить очікуемого відновлення втрачених сил, духовно-культурного та фізичного розвитку, розквіту творчих здібностей, а іноді перетворюється і в криміногенний фактор суспільства. Дозвілля у його сучасному вигляді, як стверджує відомий французький футуролог Ж. Фурастьє, не сприяє розвитку особистості, а дозвіллевому часопроводженню маси ще потрібно навчити.

Багаточисельні дослідження проблем дозвілля основним завданням ставлять опис конкретних форм дозвіллевої діяльності та психологічних реакцій індивідів на застосування цих форм в культурній практиці. Звернення

до проблеми дозвілля представниками філософського спрямування носило фрагментарний характер. Зокрема, першим філософом, який проявив цікавість до цієї теми та її ролі в культурному житті, став Аристотель, який розглядав дозвілля у якості творчої діяльності на протигагу одноманітній фізичній праці рабів. В епоху середньовіччя вільний час, на цьому, зокрема, акцентував увагу Августин Блаженний, потрібно було використовувати у відповідності з євангельськими заповідями, при цьому на відпочинок вимагалось витратити менше часу ніж на працю.

Методологічні підстави дослідження проблем дозвілля закладені в працях М. Вебера, Г. Зіммеля. Роль дозвілля в процесі виробничої діяльності людини розглянуто також К. Марксом, який стверджував, що цей елемент є обов'язковим в життєдіяльності людини. Розгляд дозвілля, як соціального інституту, був здійснений Ж. Дюмазедьє та Ж. Фурастьє - авторами концепцій постіндустріального суспільства, суспільства споживання, і найповніше утілюється в ідеї «цивілізації дозвілля». Концепції соціального простору, де одним з елементів виступає дозвілля, розроблені в соціально-філософській літературі і представлені працями П. Бурдьє, Э. Дюркгейма, Т. Парсонса, П. Сорокіна.

Соціально-культурній сфері і, зокрема, сфері дозвілля присвятили низку праць українські науковці, такі як Н. Бабенко, О. Ковтун, В. Піча, О. Семашко, В. Подкопаєв, Н. Цимбалюк та інші.

Отже, численні дослідження щодо дозвілля демонструють більш соціолого-статистичні та педагогічні аспекти, що, на нашу думку, не достатньо відображають соціокультурну цінність дозвілля. Більшість робіт пов'язана з фіксацією того, що люди роблять у вільний час, що може бути показовим, але не пояснює того, чому, або на якій підставі вибираються ті або інші способи проведення дозвілля. Не розкрито те, що на дозвіллі практиці, як частину повсякденної реальності, впливає не тільки психолого-емоційний стан індивідів, а й економічна та соціальна спроможність індивідів, становлення сучасних соціальних інститутів. Тому соціальне проектування дозвіллевої активності та вплив соціальних структур на конструювання дозвіллевого часу

потребує комплексного підходу. І, як один з варіантів сучасної парадигми дозвілля, є аналіз культури дозвілля крізь призму конструктивістського (пост)структуралізму, який розробив П. Бурдьє, де соціальний світ розглядається як простір людської практики у всьому його різноманітті, і, тим самим, сфера дозвілля може трактуватися як самостійне поле.

Взагалі, вільний час є одним з найважливіших засобів формування особистості, своєрідним індикатором культури, кола духовних потреб та інтересів кожного індивіда. Так, вільний час можна визначити як частину соціального часу, який вивільняється від невідкладних справ і є «часом свободи», вільної діяльності і вільного розвитку людини.

Дозвілля - це сукупність занять у вільний час, за допомогою яких задовольняються безпосередні фізичні, психічні і духовні потреби в основному відновлювального характеру.

Категорію «культура дозвілля» можна визначити як набір ціннісних орієнтацій, систем поведінки на основі загальнолюдських норм моралі в рамках вільного вибору, які сприяють самореалізації внутрішніх потенцій особистості у вільний час [2., 27]. Сам термін «культура дозвілля» набуває багатозначності та позначає, по-перше, розвиток культурних стратегій проведення вільного часу в рамках певної спільноти, субкультури. У філософсько-культурному аспекті найбільш важливим є виділення тих цілей та ціннісних орієнтирів, якими керується людина при окресленні власного бачення дозвілля. З іншого боку культура дозвілля представляє собою предмет, або висловлюючись образно, «суспільний договір», оскільки передбачає співвіднесення з аналогічними формами проведення вільного часу в рамках інших субкультур та соціальних утворень. В умовах ускладнення структури культурного простору (виникнення нових субкультур, розсіювання домінуючих культурних стратегій у віртуальному просторі культури) культура дозвілля стає засобом самоідентифікації індивіда, визначає не тільки його особисті пріоритети, але й виражає приналежність до певних спільнот, в яких індивіди мають однакові інтереси та реалізують себе в певних формах дозвіллевої практики.

Враховуючи постіндустріальний характер суспільства та всі зміни, які ми вище називали, сьогодні сфера дозвілля виступає як самостійна площина. Самоцінний та самодостатній характер дозвілля зробив його «незалежною перемінною», тим суттєвим якісним параметром, який сьогодні помітно диференціює життєві стандарти та якість життя населення. А людина, відповідно концепції П. Бурдьє, в нових умовах виступає вже не як «суб'єкт» господарювання, дії якого об'єктивуються в суспільній системі. Людина тут не проявляє себе як маріонеточий суб'єкт, яким керує суспільна структура, обмежуючи або лишаючи її власної активності. Людина розглядається як така, що реалізує усвідомлену ціленаправлену практику, підкорюючись певному правилу. Люди в нових умовах виступають уже в ролі агентів, які здійснюють вільну, діяльну стратегію. І це безпосередньо стосується сфери дозвілля та культури дозвілля. Людина обирає конкретний вид дозвіллевої діяльності з різних причин: прагне набути нового досвіду, поспілкуватися з друзями, відпочити від роботи, поглибити свої знання, принести користь суспільству, зміцнити здоров'я, розвинути вміння та здібності, при цьому отримати задоволення від обраного виду відпочинку.

Дозвіллева діяльність індивідів відбувається у конкретному соціальному полі, яке виступає як специфічна система об'єктивних зв'язків між різними позиціями, які знаходяться в альянсі або у конфлікті, в конкуренції або в кооперації, що визначаються соціально. Розуміючи дозвілля як соціальне поле, як зовнішню організацію поведінки, культура дозвілля є не тільки реальним змістом даного феномену, але і сукупністю всіх об'єктивних і суб'єктивних факторів, які визначають його реальний рівень. Дозвілля має своє структурне наповнення: пасивний відпочинок, споживання культурних цінностей, творчі заняття, рекреаційні та розважальні заходи, суспільно-корисна праця, дозвіллеве спілкування, самоосвіта, саморозвиток, самовдосконалення, асоціальні прояви. А вибір саме того рівня або форми проведення дозвілля залежить від індивіда, від його оточення, виховання, можливостей та врешті-решт і від габітусу. Тобто залежить від індивідуальної історії та соціального досвіду індивіда, що породжується середовищем, «класом умов існування» та

шляхом їх інтеріоризації індивідом. Розуміючи габітус як «породжуюче та уніфікуюче начало, яке зводить ... характеристики будь-якої позиції в єдиний стиль життя, тобто в єдиний ансамбль вибору людей, благ, практик», люди певного кола, які наділені схожими стилями життя, мають відповідні габітуальні настанови і в свій вільний час конструюють своє дозвілля певним чином [1., 19]. Вплив габітусу на дозвіллеву активність відбувається тому, що габітус виступає як система зразків діяльності, які відтворюються індивідами в ході соціальних практик. Кожен індивід, який входить в будь-яку спільноту, навчається діяти відповідно до зразків, які прийняті ще до нього, беручи специфічну естафету від інших членів спільноти. Відтворення зразків можна зрозуміти як відтворення форм дії. Уявляється, що габітус не може бути не втіленим у якійсь своїй частині в комунікативних та господарських практиках, які притаманні тій чи іншій групі. Він структурує їх, являючись джерелом їх стабільності та змін. Тим самим, можна сказати, що габітус визначає стиль життя і спосіб проведення вільного часу та дозвілля.

Сфера дозвілля, будучи свого роду «ігровим майданчиком», де ведуться ігри по своїм власним правилам, має певні важелі регулювання вільного часу. Адміністративний, тобто такий, що ґрунтується на примусі, зовнішньому авторитеті, нав'язаний людині ззовні, навіть якщо бажання або інтереси людини суперечать тому, чого від нього вимагають. Стимулюючий, при якому певна діяльність (поведінка), що нав'язується людині ззовні, поєднується з частковим використанням її інтересів, але поведінка, яка вимагається, ще не стала для неї її внутрішнім переконанням, потребою. Це свого роду «соціальний контроль», який використовує всі важелі впливу на регулювання діяльності людини у вільний час. Мотиваційний, сутність якого полягає в тому, щоб регулювати використання вільного часу через внутрішні інтереси і переконання особи.

До факторів, які регулюють вільний час, належать матеріальні (мережа закладів дозвілля: стадіони, кінотеатри, концертні зали, а також прибутки населення), організаційні (мережа закладів, покликаних обслуговувати дозвілля, методи роботи) та особисті (рівень освіти та культури, навички,

ціннісні орієнтації, установки тощо). Єдність цих факторів складає систему контролю та регулювання.

Крім того, що на уподобання та вибір індивідів щодо дозвілєвої діяльності впливає габітус, як породжуючий механізм, відповідна система контролю та регулювання, сфера дозвілля, будучи соціальним полем, залежить від інвестицій агентів свого культурного капіталу, які вони набули в залежності від власної позиції та перерозподілу сил. А наявність людського капіталу (економічного, соціального, символічного, культурного) має велике значення для будь-якої людини, тому що дає можливість мати владу над усім соціальним полем. Більш того у просторі дозвілля велике значення має ще і культурний капітал.

Культурний капітал - це мовна та культурна компетенція людини, багатство у формі знань та ідей, які легітимують статуси та владу, підтримують встановлений соціальний порядок, існуючу в суспільстві ієрархію. Культурний капітал індивіда характеризується наступними показниками: інтелектуальна культура (інтелектуальний капітал), освітня культура (освітній капітал), моральна культура (моральний капітал), символічна культура (символічний капітал), соціальна культура (соціальний капітал).

Культурний капітал безпосередньо пов'язаний з тим, як індивід реалізує себе в сфері дозвілля, тому що він, як соціальна енергія, може ефективно інвестуватися у стратегії вільного часу та сферу дозвілля. П. Бурдьє виокремлює дві особливі форми культурного капіталу, це «освітній капітал», який визначається освітою та терміном навчання, та «спадковий культурний капітал», який передається сім'єю. Отже, у відповідності з тим, який культурний капітал має певний індивід, як він його інвестує в сферу дозвілля, таку форму дозвілля він і обирає.

Також слід додати, що культурний капітал надає дозвіллю певні стійкі форми функціонування. Ось що пише з цього приводу Н.А. Хренов: « Це не означає, що культура є жорсткою системою, що не розвивається, яка здатна стримувати розвиток дозвілля. .. дозвілля завжди має більше можливостей для розвитку культури, ніж остання може прийняти та використати...Вивчаючи

дозвілля, ми отримуємо ключ до універсальних особливостей розвитку та функціонування культури. Остання є як би вищою інстанцією для вивчення багатьох окремих явищ, в тому числі і дозвілля» [3., 42].

Крім культурного капіталу для входження в культурне поле потрібен також і економічний капітал, який може бути або спадковим, або набутиим, соціальний капітал, який визначається сукупністю соціальних зв'язків агентів, що сконцентровані навколо соціального походження. Сама сукупність цих капіталів дозволяє конструювати соціальний простір, функціонувати та отримувати результати в сфері дозвілля.

Таким чином, розглянувши сферу дозвілля та культуру дозвілля у контексті постструктуралізму, можна підсумувати, що для всебічного розвитку особистості недостатньо лише отримати освіту у навчальному закладі. Потрібно вміло користуватися тими знаннями, які набули попередні покоління людей та передані в спадок, а також знаннями, які особисто здобуті індивідом, тобто сформувати певний власний капітал. А освітній капітал, як одна з форм культурного капіталу, має безпосереднє значення для дозвіллевого простору, тому що від нього залежить вибір форм проведення дозвілля, Слід також зазначити, що освіта сьогодні виходить за рамки простого оволодіння вузькопрофесійних знань та навиків. А тому необхідно створити оптимальні умови для розвитку особистості, яка могла б здійснити самовиховання, самовизначення, моральне вдосконалення, і тоді буде менше ризику щодо можливості антисоціального проведення дозвілля. І цьому може і повинна допомогти сфера освіти, адже вона є однією з основних факторів потенційного зростання суспільства країни як економічно так і духовно.

Література:

1. Бурдые П. Практический смысл. Пер. с фр. СПб. 2001. – 562 с.
2. Цимбалюк Н.М. Дозвілля в Україні. Теоретичні та емпіричні аспекти: Монографія. – К. ДАКККіМ, 2003. – 224 с
3. Хренов Н.А. Мифология досуга. М., 1998. – 142 с.